

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітньо – кваліфікаційного рівня «магістр»
на тему:

Формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання

Виконала:

студентка VII курсу 71 групи

Напрямок підготовки:

8.01010201 «Початкова освіта»

Головенко Марина Василівна

Науковий керівник роботи:

доктор педагогічних наук, професор

Дубасенюк Олександра Антонівна

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри «Сестринська справа»

Житомирського інституту медсестринства

Шигонська Наталя Вікторівна

Допущено до захисту

«_____» _____ 2015 року

Завідувач кафедри

доктор педагогічних наук,

професор Антонова О. Є.

ЖИТОМИР 2015 РІК

ЗМІСТ

ВСТУП	4-9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ	
1.1. Проблема формування моральних якостей молодших школярів у філософській та психолого-педагогічній літературі.....	10-23
1.2. Моральне виховання учнів початкових класів: сутність понять, мета та завдання.....	24-39
1.3. Вікові та психологічні особливості формування моральних якостей у молодшому шкільному віці.....	40-46
1.4. Характеристика основних принципів та закономірностей формування моральних якостей учнів початкових класів.....	47-54
1.5. Педагогічні умови формування моральних якостей учнів молодшого шкільного віку в процесі навчання.....	55-59
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	60-62
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ	
2.1. Програма та організація дослідно-експериментальної роботи.....	63-68
2.2. Діагностика стану досліджуваної проблеми в практиці загальноосвітньої школи.....	69-77
2.3. Методика формування моральних якостей учнів початкових класів в процесі навчання.....	78-96
2.4. Аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи.....	97-103
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	104-105
ВИСНОВКИ	106-109
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	110-120
ДОДАТКИ.....	121-160

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах розбудови незалежної української держави набуває актуальності побудова нового громадянського, правового, демократичного та гуманного суспільства, яке орієнтуватиметься на високі національні й загальнолюдські цінності. Саме тому, як зазначається в Національній програмі виховання «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл України», основою метою сучасного освітнього процесу — не тільки сформувати в дітей необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з навчальних дисциплін, а й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти асоціальним впливам, вправлятися з особистими проблемами, творити себе і оточуючий світ [68].

Головним завданням сучасної освіти у XXI столітті є виховання гуманної особистості, яка б могла взаємодіяти з оточуючим середовищем на основі взаєморозуміння й співробітництва. Сучасна соціально-політична ситуація в Україні підвищує вимоги до виховання особистості, формування у неї системи ціннісних орієнтацій та духовно-моральних рис. Основними якостями такої особистості є доброта, щедрість, дружелюбність, відповідальність, щирість, почуття власної гідності. Відповідно до цього, зростає роль морального виховання у сучасній системі освіти. Традиційно виховання в Україні спрямовувалося передусім на формування моральних якостей молодих поколінь.

Як зазначають психологи-дослідники, сензитивним періодом для формування моральних якостей особистості є саме молодший шкільний вік, адже на цьому віковому етапі закладаються основи моральної вихованості особистості, що спрямовуватимуть її подальший розвиток і формування. Відповідно до дослідницьких висновків (Л. Виготський, І. Бех, Л. Лохвицька, О. Кононко та ін.), уже на початку молодшого шкільного віку дитина виявляє здатність усвідомлювати себе і своє місце, яке вона займає в суспільному

житті, у неї з'являється прагнення поводитися відповідно до моральних нормам не тільки тому, що цього вимагають дорослі (батьки, вчителі), а й тому, що це приємно для себе й інших (внутрішні моральні інстанції).

Загальні тенденції морального виховання учнів початкової школи відображені в Законах України «Про загальну середню освіту» (2012 р.), «Про освіту» (1991 р.), «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.», Національній програмі виховання «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл України» (2014 р.), Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 р.), Концепції середньої загальноосвітньої школи України (2001 р.) та інших нормативних-правових документах, які визначили провідні напрями морально-духовного удосконалення особистості.

Сьогодні проблема морального виховання підростаючого покоління є важливою складовою змісту роботи загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня. В умовах інформатизації суспільства необхідним є пошук ефективних форм, методів, прийомів та засобів формування моральних якостей дітей молодшого шкільного віку в процесі навчання, пріоритетним завданням яких є підвищення рівня моральної вихованості дитини. Ці аспекти вимагають аналізу наявної науково-теоретичної бази з проблем морального виховання і визначення на її основі ефективних педагогічних умов удосконалення процесу формування моральних якостей особистості в процесі навчання. Однак, теоретичні та практичні аспекти процесу формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання у педагогічній науці залишаються недостатньо розробленими незважаючи на те, що актуальність цієї проблеми засвідчена державними документами та потребою суспільства. Отже, у сучасній системі морального виховання учнів початкової школи виникають такі суперечності між:

- ✓ важливістю морального виховання підростаючої особистості і недостатньою увагою до розв'язання зазначеної проблеми з боку

загальноосвітніх навчальних закладів;

- ✓ потребою систематичної роботи з морального виховання дітей молодшого шкільного віку та відсутністю розробленого та науково обґрунтованого методичного забезпечення означеного процесу;
- ✓ необхідністю підвищення рівня моральної вихованості дітей 1 – 4 класів та відсутністю науково обґрунтованих педагогічних умов її удосконалення.

Зважаючи на актуальність проблеми, недостатню її наукову розробленість нами було обрано тему наукового дослідження — **«Формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Магістерська робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. Тема дослідження затверджена Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Об'єкт дослідження — процес морального виховання дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження — зміст, форми, методи та прийоми формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування моральних якостей учнів початкової школи у процесі навчання.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що ефективність формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання підвищиться в разі створення таких педагогічних умов:

- дидактичних умов, які забезпечують функціонування морального виховання як цілісної сучасної освітньої системи;

- психологічних умов, які забезпечують врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів початкової школи;
- методичних умов, які забезпечують чітку організаційну структуру цього процесу.

Відповідно до мети й гіпотези було визначено такі **задачі дослідження**:

1. Проаналізувати проблему формування моральних якостей у філософській та психолого-педагогічній літературі та з'ясувати стан дослідженості проблеми морального виховання дітей молодшого шкільного віку у сучасній теорії і практиці.
2. Виявити сутність процесу формування моральних якостей учнів початкової школи, уточнити базові поняття дослідження.
3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання.
4. Розробити методику формування моральних якостей молодших школярів у процесі навчання.

Науково-теоретична основа магістерської роботи. З огляду на проведений нами аналіз науково-педагогічної та методичної літератури засвідчено, що низку досліджень присвячено проблемі морального виховання молодшого шкільного віку. В роботах А. Гусейнова, Л. Архангельського, Н. Бердяєва, Б. Братуся, В. Блюмкіна, М. Боришевського, О. Дробницького, Н. Крутова, А. Лопуховської та інших висвітлено передумови морального виховання та його філософські засади. У наукових працях Л. Божович, Р. Павелківа, С. Анісімова та інших розкрито основні закономірності морального виховання учнів початкової школи та його психологічні механізми. Присвятили свої наукові праці проблемі формування моральних якостей та основ моральної культури Л. Бондар, С. Волкова, В. Захарова, Г. Іванова, В. Караковський, М. Красовицький, Н. Мойсеюк та інші. Здійснено аналіз впливу сім'ї на моральне виховання особистості у дослідженнях працях М.

Боришевського, О. Докукіної, В. Федяєвої, І. Шалімової. Актуальними в контексті нашого дослідження є дисертаційні роботи, в яких відображено аспекти визначеної нами проблеми (В. Плахтій, Н. Шагай, О. Гордійчук, Л. Бельська).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і розв'язання визначених задач наукової роботи нами використовувався комплекс методів науково-педагогічного дослідження, що доповнювали один одного, а саме:

- *Теоретичні* — вивчення й аналіз нормативно-правової, психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження з метою з'ясувати сучасний стан проблеми, розкрити сутність базових понять з проблеми дослідження; вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду.
- *Емпіричні* — діагностичні (анкетування, бесіди, тестування, педагогічне спостереження) та педагогічний експеримент, в структуру якого входили аналітико-діагностичний, формувальний та контроль-узагальнюючий етапи, що зробили можливим здійснити перевірку ефективності визначених педагогічних умов формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання.
- *Статистичні* — кількісний і якісний аналіз отриманих результатів наукового дослідження, що забезпечили об'єктивність діагностики та її достовірність.

Організація дослідження. Наукове дослідження було реалізоване в три етапи протягом 2013-2015 років:

На першому етапі, аналітико-діагностичному (2013-2014 рр.), здійснено аналіз нормативно-правової, педагогічної, психологічної, філософської, соціологічної та методичної літератури з досліджуваної проблеми. Визначалися мета, об'єкт, предмет та завдання дослідно-експериментальної роботи; сформульовано базові поняття досліджуваного явища; теоретично обгрунтовано педагогічні умови формування моральних

якостей учнів в процесі навчання, проводився констатувальний експеримент з метою вивчення сучасного стану проблеми в практиці ЗНЗ.

На другому етапі, формувальному (2014-2015 рр.), здійснено підготовку та проведення формувального експерименту, в ході якого перевірено ефективність визначених педагогічних умов формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання.

На третьому етапі, контрольно-узагальнюючому (2015 р.), проаналізовано результати експериментальної роботи, здійснено літературне оформлення тексту магістерської роботи, сформульовано загальні висновки та визначено перспективні напрями подальшого дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2013-2015 рр. на базі Кам'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів та Лопатицької загальноосвітньої школи I-III ступенів Олевського району Житомирської області. Експериментом було охоплено 36 дітей 4 класу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані положення та висновки сприятимуть оптимізації змісту і методів формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання. Основні результати наукового дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітній навчальних закладів (вчителями, батьками) та у розробці методичних посібників для початкової школи.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг виконаної роботи становить 120 сторінок, з яких основний текст вміщується на 109 сторінках. Робота містить 6 додатків на 30 сторінках. Список використаних джерел складає 113 найменувань.

ВИСНОВКИ

В умовах розбудови незалежної української держави набуває актуальності побудова нового громадянського, правового, демократичного та гуманного суспільства, яке орієнтуватиметься на високі національні й загальнолюдські цінності. З огляду на це потреба запровадження цілісної системи морального виховання в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи першого ступеня стає необхідним чинником сучасної освітньої реформи.

У магістерській роботі викладено результати теоретико-експериментального дослідження з проблеми формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання, на підставі яких були сформульовані такі загальні висновки:

1. Проаналізовано філософську, психолого-педагогічну літературу та результати теоретико-експериментальних досліджень педагогів-науковців з досліджуваної проблеми. Зазначено, що процес формування моральних якостей викликав інтерес та значну увагу до дослідження фахівців різних галузей. Нами зафіксовано незначну кількість праць науковців, в якій чітко визначено поняття «моральні якості особистості» по відношенню до дітей молодшого шкільного віку. У магістерській роботі зазначені основні положення мислителів (Сократа, Платона, Аристотеля, Демокрита та ін.), корифеїв філософської та педагогічної думки (Г. Гегеля, І. Гербарта, Д. Дьюї, Я. Коменського, І. Канта та ін), відомих вітчизняних просвітителів-педагогів минулого (А. Макаренка, І. Огієнка, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.) та сучасних науковців (В. Плахтій, Н. Шагай, О. Гордійчук, Л. Бельської та ін.), які зверталися до дослідження цієї проблеми з різних її аспектів.
2. Теоретико-експериментальне дослідження процесу формування моральних якостей дало змогу з'ясувати сутність досліджуваного поняття та уточнити його зміст. Під моральними якостями ми розуміємо

сукупність істотних моральних властивостей особистості, які проявляються в по відношенню особистості до суспільства, до оточуючих людей та до самої себе у процесі виконання соціальних обов'язків. Обґрунтовано, що основні завдання процесу формування моральних якостей учнів початкової школи полягають в: формуванні досвіду поведінки молодшого школяра, яка відповідатиме прийнятим у суспільстві морально-етичним нормам; вихованні внутрішньої потреби взаємодіяти у суспільстві за принципами загальнолюдської моралі; формуванні морального обличчя особистості, яке виявлятиметься в тріаді «громадянин — патріот — гуманіст».

3. З'ясовано, що молодший шкільний вік є сензитивним віковим періодом для процесу формування моральних якостей особистості, тому що учні початкової школи виявляють схильність до інтенсивного засвоєння моральних норм та знань саме у процесі навчально-пізнавальної діяльності. До цього їх спонукає обмежена обізнаність у цій галузі та потреба діяти відповідно до вимог, які ставить перед людиною суспільство, а зміст уроків з навчальних предметів початкової школи мають такі форми і засоби виховання, застосування яких дозволяє підвищити рівень моральної культури учня. За результатами аналізу навчально-виховного процесу у початковій школі зазначено, що на практиці недостатньо уваги приділяється формуванню моральних якостей учнів, організації їх моральної діяльності, яка відіграє важливу роль у психологічному розвитку людини і є головним засобом впливу на її поведінку.
4. Визначено такі педагогічні умови з метою підвищення рівня сформованості моральних якостей учнів початкових класів: дидактичні умови, які забезпечують функціонування морального виховання як цілісної сучасної освітньої системи; психологічні умови, які забезпечують врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів

початкової школи; методичні умов, які забезпечують чітку організаційну структуру цього процесу. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність визначених педагогічних умов, методів та прийомів виховних впливів у процесі навчання (етична бесіда, доручення, створення виховуючи ситуацій, психогімнастика, психологічні ігри, моделювання та програвання ситуацій, проекти порятунку, творчі завдання, психологічний малюнок).

5. Підтверджено у ході експериментального дослідження висунуту гіпотезу, доведено, що визначені педагогічні умови, зміст, методи та прийоми формування моральних якостей учнів початкових класів у процесі навчання забезпечили позитивні зміни. По завершенню експериментального дослідження було виявлено, що рівень сформованості моральних якостей дітей значно збільшився. Кількість дітей з високим рівнем сформованості моральних якостей зросла майже в два рази. Зменшилась кількість дітей з низьким рівнем сформованості моральних якостей, з чого можемо зробити висновок про ефективність запропонованої методики.
6. Доведено, що у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня є необхідним включення до змісту навчального матеріалу морального компонента, що сприяє врахуванню принципу послідовності та системності, варіативності форм, методів та прийомів морального виховання учнів початкової школи.

Перспективами подальшого теоретико-експериментального дослідження ми вбачаємо у тому, щоб розглядати процес формування моральних якостей учнів початкової школи із використанням нових технологій та інформаційних підходів. Матеріали магістерської роботи можуть стати у пригоді й для фахівців-науковців, що досліджують наведену проблему, й для педагогів-практиків у роботі з учнями молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 472 с.
2. Аліксійчук О. С. Морально-естетичне виховання учнів початкових класів засобами української народної музики / О. С. Аліксійчук; Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, інформ.-видав. вид-ня, 2004. – 123 с.
3. Бабій І. В. Моральне виховання старших дошкільників засобами народної педагогіки. Дис. канд. пед. наук спец.: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Бабій Інна Володимирівна. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2012.– 241 с.
4. Бакштановский В.И. Моральный выбор личности: Цели, средства, результат /Бакштановский В.И. – Томск : ПВН, 1977 – 86 с.
5. Басюк Н. Орієнтири вчителя у моральному вихованні молодших школярів / Рідна школа. – 2007. – №3. – С.21-22.
6. Баюк А. Ф. Педагогічний словник [Електронний ресурс] / А. Ф. Баюк, М. І. Голдованський, Г. В. Поташнікова. – Хмельницький: Вид. Хмельниц. центру ДМСУ, 2006. – 93 с. – Режим доступу: http://www.center.km.ua/metod_kab/metod_mat/6/6.html
7. Бельська Л. Л. Моральне виховання молодших школярів засобами українського фольклору у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис . канд. пед. наук: 13.00.07 / Любов Леонідівна Бельська . – Умань : Б.в., 2012 . – 20 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. для вищих навч. закл. / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 840 с.
9. Бех І.Д. Критерії морального виховання молодших школярів / За ред. І.Д.Беґа, С. Д. Максименка. – К.: Рад.шк., 1989. – 6-30 с

10. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
11. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. – Київ, 2014. – 29 с.
12. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: монографія / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина та ін. / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: “К.І.С.”, – 2004. – 112 с.
13. Біла книга національної освіти України: (проект) [Електронний ресурс] / Акад. пед. наук України; ред. В. Г. Кремень. – К., 2009. – 185 с. – Режим доступу: <http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/Ped.pdf>.
14. Білозерська С. Психологія морального виховання / С.Білозерська. – Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – 245 с.
15. Божович Л.І., Коннікова Т.Є. Моральне формування особистості школяра в колективі. - М., 2000р.
16. Болдирєв Н.І. Моральне виховання школярів: (Питання теорії). - М.: Педагогіка, 1989.
17. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / М.Й. Боришевський. – Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. – 608 с.
18. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (психологическое исследование) / Б.С. Братусь. – М.: Знание, 1985. – 64 с.
19. Бричок С. Б. Проблема вивчення особистості школяра у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського/С. Б. Бричок //Педагогічний дискурс зб. наук. пр. – Хмельницький: ХГПА, 2011. – Вип. 10. – 76–79 с.
20. Будзей С. В. Управління процесом формування моральних якостей учнів початкових класів : метод. рек. / С. В. Будзей – Луганськ, 2010. – 68 с.

21. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г., Мельничайко О.І., Скуратівський Л.В. Рідна мова: Підручник для 4 кл / Вашуленко М.С., Дубовик С.Г., Мельничайко О.І., Скуратівський Л.В. – К.: Освіта, 2003 – Ч.І. – 128 с.
22. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Молодь, 2002.
23. Ващенко Т.С. Діагностика моральних цінностей особистості школярів // Рідна школа. – 1996. – № 2. – 24 с.
24. Велика Волинь: Історія освіти і культури: монографія / за ред. Левківського М. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2011. – 500 с.
25. Выготский Л. С. Детская психология // Собр. соч. в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.
26. Вознюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід: монографія / О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.
27. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
28. Ворожбіт В.В. Духовно-моральне виховання дітей в історії вітчизняної педагогічної думки: Монографія [С.Д. Криштоф, В.В. Ворожбіт, О.М. Микитюк, Н.Д. Янц]; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди Х.: Видавець Іванченко І.С., 2013. - 358 с.
29. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія.: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
30. Галян О. Молодші школярі: вікові аспекти виховання. / О. Галян // Навчальний посібник з педагогічної психології для студентів педагогічних спеціальностей ОКР «Бакалавр» - Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – 46с.
31. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Гончаренко С. - К.: Либідь, 1997. – 347 с.

32. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки. Дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Гордійчук Оксана Євгенівна. – Тернопіль, 2008 – 234 с.
33. Грязнов І.О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія / І.О. Грязнов //– Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2004. – 343 с.
34. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
35. Донченко Л. М. Духовно-нравственное воспитание старшеклассников (на уроках литературы и внеурочной деятельности) Текст.: дис. канд. пед. Наук / Л. М. Донченко. – Елец, 2005. – С. 209.
36. Донцов А.В Психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій. // Високі технології виховання. – Харків ІСДО, 1995.
37. Жуковський В. М., Москальова Л. Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах. Навч. посіб. / В. М. Жуковський, Л. Ю. Москальова. – Острого: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2013. – 364 с.
38. Закон України «Про освіту» // Освіта. – 1996. – 21 серпня.
39. Захарова А.В. Психолого-педагогические особенности развития младшего школьника. / А.В.Захарова.: Межвуз. Сб. науч. Трудов – Пенза, 1993. – С.9.
40. Зверєва І.Д., Коваль Л.Г., Фролов П.О. Діагностика моральної вихованості школярів: Методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 156 с.
41. Зеньковский В.В. Психология детства. / В.В.Зеньковский. – Екатеринбург: Деловая книга, 1995. – 348 с.
42. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії // Наук.-метод.посібник. – К.: МАУП. – 2000. – 312 с.

43. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії / І.А. Зязюн. – Черкаси: ЧПУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – 698 с.
44. Ільїна Т.А. Проблеми морально-релігійного виховання особистості в історії педагогіки (XIX – поч XX ст.). – Дис...канд. пед. наук. – К., 1996. – 182 с.
45. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 2005. – 215 – 240 с.
46. Карпов І.А. Азбука морального виховання / І.А. Карпов. - М.: Просвещение, 1979. - 198 с.
47. Киричок В.А. Моральність / В. А. Киричок // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 526–527 с..
48. Колкунова В. В. Рівні, показники та критерії моральної вихованості особистості у поліетнічному середовищі / В. В. Колкунова // Педагогічний альманах: [зб. наук. праць / наук. ред. В. В. Кузьменко та ін.]. – Херсон : РІПО, 2009. – Вип. 4. – 29–36 с.
49. Коменський Я.А. Велика дидактика //Избранные педагогические сочинения. – М., 1955. – 392 с.
50. Кондрашова, Л.В., Лаврентьєва, О.О., Зеленкова, Н.І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник / Л.В.Кондрашова, О.О.Лаврентьєва, Н.І.Зеленкова. – Кривий Ріг: КДПУ, 2008 – 187 с.
51. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти: Виховна робота в закладах освіти України. Випуск II. Зб. нормативних документів та методичних рекомендацій. – К.: ІЗМН, 1998. – 179-181 с.
52. Кремень В. Г. Енциклопедія освіти / гол. ред. Кремень В.Г. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
53. Кремень В. Г. Освіта в контексті цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 2–3.

54. Лебідь І.В. Функціонування моральних цінностей у аспекті особистісно зорієнтованого виховання // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) / Зб. наукових праць. – К.: Пед.думка, 2000. – К. 2. – 109-113 с.
55. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М. В. Левківський // видання 2-ге, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
56. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: [навч. посіб.] / В.І.Лозова, Г.В.Троцько. – Х.: «ОВС», 2002. – 400 с.
57. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. – Київ: Наукова думка, 1998.
58. Марьенко И. С. К вопросу о теоретическом обосновании методов воспитания // Советская педагогика. – 1971. - № 10. – 99 – 106 с.
59. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. - К.: Стилос, 1999.
- 60.Мащак С. О. Моральний розвиток молодшого школяра як соціально-психологічна проблема / С.О. Мащак // Моральна свідомість та самосвідомість особистості: [монографія] / за ред. проф. М.В. Савчина, доц. І. М. Галяна. – Дрогобич, 2009. – С.64-117
61. Момотюк Л. Б. Виховання громадянськості молодших школярів: сутність і особливості // Теоретичні питання освіти, культури та виховання: Зб. наук. пр.– Вип. 19.– Київ: КДЛУ, НМАУ, 2002. – С.131-135.
62. Момотюк Л. Б. Уроки громадянськості як одна з форм громадянського виховання молодших школярів // Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: Тернопільський нац. пед. ун.-т. ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 56-59 с.

63. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. - Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. - 176 с.
64. Навозняк Л. Л. Можливості фольклору у розв'язанні проблем морального виховання молодших школярів / Л. Л. Навозняк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : [Умань]. – 2011. – № 39. – 186–192 с.
65. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки / [вступ. ст. Н. Шумами]. – К., 1971. – 230 с.
66. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – 9-22 с..
67. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / Освіта України. – 2004. – Груд. (№ 94). – 6–10 с.
68. Національна програма виховання «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл України» / Освіта України. – 2011.
69. Огієнко І. І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.
70. Огородников И.Т. Педагогика / И.Т.Огородников. – М.: Педагогика, 1978. – 196 с.
71. Перчун Н. В. Нравственное воспитание младших школьников на гуманистических традициях русского народа: дисс... канд. пед. наук: 13.00.01/ Наталья Васильевна Перчун. – Таганрог, 2003. – 188 с.
72. Плахтій В. І. Методична модель формування моральної свідомості школярів засобами дитячої літератури // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України / За ред. І.А.Зязюна та Н. Г.Ничкало: В двох частинах. – Ч.2. – К., 2001.– 66-73 с.
73. Помиткіна Л. В., Помиткін Е. О. Уроки психології для учнів початкової школи: навч. –метод. посібник / Л.В. Помиткіна, Е.О. Помиткін. – К.: Освіта України, 2011. – 244 с.

74. Практикум з педагогіки : навчальний посібник : / за заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. Видання 4-те – Житомир : Житомир. держ. ун-т, 2005. – 482 с.
75. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К.: Початкова школа. – 2006.
76. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К.: Початкова школа. – 2014.
77. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. – К: Вища школа, 1982. – 232 с.
78. Рогожкин В. Т. О классификации методов нравственного воспитания // Советская педагогика. – 1971. - № 10. – 92 – 95 с.
79. Рубинштейн С. Л. Психолого-педагогические проблемы нравственного школьников. – М.: Просвещение, 1981.
80. Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с. , с.141
81. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI ст.): монографія / І.Л. Сіданіч; НАПН України Ун-т менедж. освіти. - К. : ТОВ "НВП" Інтерсервіс, 2013. – 464 с.
82. Сіданіч І. Л. Педагогічні технології духовно-морального виховання дітей в історії вітчизняної педагогіки і школи / І. Л. Сіданіч // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Психологія і педагогіка . - 2014. - Вип. 27. - 125-132 с.
83. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія /О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
84. Словарь по этике /[под ред. О. Г. Дробницкого и И.С. Кона].– М. : Просвещение, 1970. – 364 с.
85. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
86. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді:

- загальні тенденції й індивідуальний пошук – К.: Добро, 2006. – 43 с.
87. Сухомлинська О. В. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України // Шлях освіти. – 1998. – №3. – 2-5 с.
88. Сухомлинський В. А. Вибрані педагогічні твори / Сухомлинський В.А. – М., 1980р. 50. Сухомлинський В.О. Павлинська середня школа// Вибрані твори: у 5 т. / Сухомлинський В.О. – К., 1976-1977. – Т.4. – 175 с.
89. Тадеєва І. М. Організаційно-педагогічне забезпечення формування гуманності у молодших школярів // Збірник праць молодих науковців університету. – Рівне: „Тетіс”, 2002.- 67-73 с.
90. Тадеєва І. М. Особливості формування гуманістичних якостей особистості молодших школярів під час вивчення предметів гуманітарного циклу // Психолого-педагогічні основи гуманізації виховання і навчання в школах і вищих навчальних закладах: Збірник наукових праць Рівненського економіко-гуманітарного інституту. - Рівне: “Тетіс”.-2000.-С.451-455.
91. Тимченко Н. С. К вопросу о нравственно-этической подготовке будущих работников таможенной службы / Н.С. Тимченко //Вісник Дніпропетровського університету: Педагогіка і психологія. – Вип. 7. – Вид-во ДНУ, 2001. – 138–142 с.
92. Тофтул М. Г. Мораль і етика – К.:Видавничий центр «Академія». – 2009. – С. 125.
93. Тхоржевська Т. Д., Міцишин І.Я., Щербяк Ю.А. Теоретико-методичні основи християнської педагогіки. Історико-педагогічний аспект: Монографія: Ч.І. –Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 480 с.
94. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання /К.Д.Ушинський// Вибр. Пед. твори: 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488с.
95. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник для студентів вищих пед.закладів освіти.– Тернопіль:Навчальна книга–Богдан, 1997. – 192 с.

96. Философский словарь / [под ред. М. М. Розенталя]. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1972. – 496 с
97. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник // Навч. посіб. – К. «Академвидав», 2012. – 224 с.
98. Червінська І. Б. Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. / Інна Червінська, Світлана Довбенко. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 515 с.
99. Чернілевський Д.В. Духовна культура особистості: навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. – Вінниця: АМСКП, 2010. – 460 с.
100. Чорна О.О. Виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей: методичні рекомендації для вчителів початкової школи та батьків / О.О. Чорна. — Умань : РВЦ „Софія”, 2009. — 40 с.
101. Шагай Н. М. Педагогічні умови морального виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис . канд. пед. наук: 13.00.07 / Надія Михайлівна Шагай . – Херсон : Б.в., 2007 . – 20 с.
102. Шагай Н.М. Психолого-педагогічні засади морального виховання молодших школярів // Нова педагогічна думка. – 2005. – №2. – 40-43 с.
103. Шагай Н.М. Структура моральної вихованості молодших школярів: теоретичний аналіз // Науково-методичний журнал. Т.42. Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – Вип. 29. – 74-78 с.
104. Шагай Н.М. Формування моральних якостей молодших школярів – важлива передумова становлення громадянина // Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4-5 травня 2006 р.). – Тернопіль: Тернопільський нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2006. – 59-63 с.

105. Шрейдер Ю.А.Этика. Введение в предмет / Ю.А.Шрейдер – М.: Педагогика, 1998. – 346 с.
106. Южевич В. Моральне виховання в школі і поза нею. // Родина і школа. – 1999. – № 3. – 19-22 с..
107. Яновська М.Г. Моральне виховання і емоційна сфера особистості // Класний керівник. 2003. - № 4 - 24-29 с..
108. Яременко П. С. Морально-духовне виховання сучасної молоді / П.С.Яременко – К. : Лібра, 2010. – 167 с.
109. Ярмоліцький В.І. Філософія історії – Посібник для студентів вищих навчальних закладів – Житомир, 2009.
110. Яровська О. Як виховати високоморальну особистість // Родина і школа. – 2000. – № 8. – 29-32 с..
111. <http://osvita.ua/school/method/upbring/332/>
112. http://www.rusnauka.com/26_SSN_2010/Pedagogica/71684.doc.htm
113. <http://readbookz.com/book/159/4572.html>